
Crkve 17. i 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj

Vladimir Marković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad–UDK 726.54.034(497.5)

22. 2. 2000.

Autor donosi sažeti pregled povijesti crkvene arhitekture 17. i 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj. Tumačenja temelji na pitanjima odnosa tipologije i stila, te udjela venecijanske i srednjoeuropske arhitektonske tradicije.

Zbog zemljopisnog položaja Hrvatske između Jadranskog mora i alpsko-panonskog prostora u njezinoj su se umjetnosti baroknog razdoblja susretala dva europska kulturna kruga – mediteranski sa srednjoeuropskim. Granice njihova dodira bile su naglašene onodobnom političkom podjelom Hrvatske između austrijskog carstva i Venecije. Budući su u 16. stoljeću Turci zauzeli istočne dijelove Hrvatske (osim Dubrovačke republike), Venecija i Austrija imale su zajedničku granicu samo u sjevernojadranskoj Hrvatskoj. Austrija je posjedovala dio središnje Istre, te grad Rijeku s obalom Kvarnerskog zaljeva. Venecija je gospodarila zapadnim i južnim dijelom Istre, ali i otocima. Ustalje-

noj podjeli teritorija predhodili su početkom 17. stoljeća ratni sukobi. Uslijedilo je potom srazmjerno mirno razdoblje. Crkvene ustanove, razmještene neovisno o državnoj podjeli teritorija, povezivale su politički susedstvene strane i poticale razmjenu umjetničkih iskustava. U tom je pogledu bila osobito važna uloga isusovaca.

Nedugo nakon što su isusovci osnovali rezidenciju u gradu Rijeci, povjerali su 1637. godine projektiranje svoje crkve posvećene sv. Vidu Giacomu Brianu (1589-1649.), isusovačkom graditelju iz Modene. Briani je desetljeće ranije gradio, također za potrebe isusovaca, veliku trobrodnu crkvu S. Maria Maggiore u Trstu. Za

Rijeku je projektirao centralnu građevinu, osmerokutnog tlocrta, nadsvodenu kupolom s lanternom u vrhu. Oktogonalni je brod oivičen nizom kapela. Smatra se da je Briani u rješenju riječke crkve bio potaknut tek započetom izgradnjom najznačajnije građevine venecijanskog baroka, crkvom S. Maria della Salute (1631-1687.) B. Longhene. Na takav zaključak upućuje oblik broda, upotreba polukružnih palladijevskih prozora u kapelama i osobito naglašena veličina glavne kapele.

Ali Briani ne koristi deambulatorij koji u crkvi S. Maria della Salute opasuje brod i odvaja ga od kapele. On ne prihvaća Longhenino pozivanje na crkvu S. Vitale u Raveni i ranosrednjovjekovno – bizantinsku tradiciju sjevernog Jadrana. Brianu su bliža renesansna rješenja centralnih crkava gdje su kapele neposredno pridružene kružnom ili poligonalnom brodu.¹ Polustupovi koji nose kupolu u Brianijevoj crkvi sv. Vida toskanskog su reda i zajedno s trabeacijom oblikovani su u tamnom mramoru, nasuprot Longheninih koji su korintski, baštinjeni iz riječnika Palladijeve arhitekture, određeni klasicističkom bijelo-sivom dvotonalnošću zida. Upotreba raznobojnosti ukazuje na Brianijevo poznavanje srednjotijalske renesansne arhitekture. Spomenimo da je Brianievo rješenje crkve sv. Vida u Rijeci okrnjeno 1725. godine, kada je iznad kapele izgrađena galerija za redovnike (graditelji Bernardino i Giovanni Martinuzzi iz Gradisce).²

Crkva sv. Vida izgrađena je u Rijeci, najvećem urbanom središtu u sjevernojadranskoj Hrvatskoj. Razvitak Rijeke poticao je bečki dvor, usmjeravajući svoj politički interes prema jadranskom prostoru u želji da se razvije u pomorsku silu. Isusovci su pomno birali mjesta osnutka svojih trajnih boravišta i njihov izbor Rijeke – odmah nakon Trsta – pokazuje da su dobro ocijenili slijed budućih povijesnih događanja. Zaoštren odnos između Venecije i papinskog Rima i venecijanski otpor prema djelatnosti isusovačkih ustanova, mora da je pospješio odluku isusovaca da se pod zaštitom habzburške krune nastane u dva najprosperitetnija grada istočne obale sjevernog Jadrana³.

Na ostalom sjevernojadranskom području Hrvatske, u mnogobrojnim istarskim gradićima i na kvarnerskim otocima, nastavlja se tijekom 17. stoljeća s izgradnjom crkava vrlo tradicionalnih osobina. One su jednobrodne ili trobrodne. Jednobrodnima su ponekad priključene kapele. Nadsvodene su samo kapele, a brodovi su zaključeni stropom ili je nad njima otvorena krovna konstrukcija. Arhitektonska plastika oblikovana je u kamenu i svedena je samo na okvire otvora i

vodoravne vijence u kapelama, te kod trobrodnih crkava na stupove koji odjeljuju brodove. U prostornom obliku crkava i riječniku i sintaksi arhitektonske plastike – stupova, vijenaca, nadvoja, okvira otvora – nastavlja se tradicija renesansnog oblikovanja. Kod trobrodnih građevina spomenuta su stilska svojstva jasnije izražena. Jednako u župnim crkvama u Velom Lošinj, Labinu ili Motovunu. Sve one se nalaze na hrvatskom teritoriju koji je bio pod upravom Venecije. Trobrodnost župnih crkava u Velom i kasnije Malom Lošinj potaknuta je rješenjem njihove također trobrodne katedrale u Osoru. Ali arhitektura motovunske crkve ima drukčija ishodišta. Usporedimo li najreprezentativniju među spomenutim crkvama, župnu crkvu sv. Stjepana u Motovunu (1580-1614.) s venecijanskom S. Maria Maggiore (1523-poslije 1532.) pokazat će se neke podudarnosti: jednaki oblik trobrodnosti s nenasvođenim brodovima odjeljenim vitkim stupovima podignutim na visoke postamente. Obje crkve također imaju dvokatno pročelje. Donji je kat pilastrima podjeljen u tri polja, a u gornjem je samo jedan probijen kružnim prozorom, zaključen trokutnim zabatom i s obje strane poduprt volutama. Takav oblik pročelja karakterističan je za renesansnu arhitekturu Toskane – ali nije izniman niti u sjevernojadranskom području. Primjenjen je tijekom prve polovice 16. stoljeća u rješenjima nekih crkava, od Venecije (S. Maria Mater Domini) do Udina (Maria di Castello). S obzirom na rješenje pročelja, ali i prostora i tijela arhitekture, možemo zaključiti da su crkvu u Motovunu gradili majstori koji su nastavili venecijansku tradiciju koja je prethodila Palladijevu dolasku u drugoj polovini 16. stoljeća. Oblici klesane arhitektonske plastike – osobito triumfalnih lukova – pokazuju kasno vrijeme izgradnje motovunske crkve.⁴

U sjevernojadranskoj Hrvatskoj 17. stoljeća naročito su mnogobrojne jednobrodne crkve. Znatno su manje od trobrodnih i skromnije su arhitektonske strukture. Spomenuli smo već da su kao i trobrodne otkrite, a često su imale i otvorenu krovnu konstrukciju.

¹ Kudiš, *Projekt Giacomo Briania za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 34, 1994, Split, str. 269-280.

² R. Matejčić, *Barok u Istri i Hrvatskom primorju*, A. Horvat, R. Matejčić, K. Prijatelj, Barok u Hrvatskoj, Zagreb, 1982, str. 475.

³ Osnivanje isusovačkog kolegija u Rijeci potaknuo je isusovac Bartol Viller, dugogodišnji ispovjednik nadvojvode, kasnije kralja Ferdinanda II (M. Vanino, *Isusovci i hrvatski narod II*, Zagreb, 1987, str. 133)

⁴ V. Marković, *Jedan tip trobrodnih istarskih crkava 17. i 18. stoljeća*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti 21, 1997, Zagreb, str. 85-96.

Njihovom pravokutnom izduženom brodu priključeno je uže i nadsvodeno svetište (župna crkva u Barbanu i sv. Foška u Vrsaru), ili je svetišni prostor oblikovan tako da je triumfalni luk poput pregrade »umetnut« u prostorni volumen crkve, da bi odvojio svetište od broda. Kao u župnoj crkvi u Petoviji 1645. ili sv. Mariji od Karmela u Boljunskom polju 1648.⁵ Oba oblika crkvenog prostora koristila su se već ranije, pa se u 17. stoljeću njihove stilske osobitosti očituju uglavnom u načinu oblikovanja kamenih okvira oko otvora, upotrebom polukružnih prozora, koje na područje sjevernog Jadrana uvodi Palladio, ili u konstrukciji svoda iznad svetišta.

Stilski je i vremenski znatno teže odrediti mnogobrojne jednobrodne crkve, uglavnom male kapele, kod kojih su oltar i prostor za vjernike u istoj prostoriji pravokutnog oblike i samo ako su nejednake podne razine oltarnog i ulaznog dijela, može se razlikovati svetište od broda. Takovi crkveni prostori u sjevernojadranskoj Hrvatskoj standardno su rješenje za seosku izgradnju 17. stoljeća, ali se jednako koriste i u gradskim ambijentima. Mogli bismo reći da se radi o »praobluku« crkvene građevine, jer sadrži samo neophodne namjenske i građevne dijelove. U pojedinim primjerima i tako jednostavna arhitektura dobila je izrazitija stilska obilježja. U srazmjerno velikoj župnoj crkvi u Kanfanaru (1695.),⁶ u tragu još uvijek renesansnih poimanja, provedena je centralizacija njezinog jednočelijskog arhitektonskog tijela: na bočnom pročelju poprečna os naznačena je ulazom u crkvu i iznad njega polukružnim prozorom, između dva simetrično postavljena pravokutna.

U arhitekturi jednobrodnih crkava 17. stoljeća renesansna se tradicija također pokazuje učestalom izgradnjom trijemova, takozvanih lopica ispred pročelja. Lopice su osobito česte u Istri i uglavnom pripadaju seoskim i prigradskim crkvama a namjenjene su boravku vjernika prilikom crkvenih obreda, ali također da bi, poput gradskih lođa, poslužile i za potrebe drukčijeg okupljanja.

U gospodarski razvijenijim naseljima jednobrodne crkve imaju bočno prigradene kapele. Izgradnju kapela naručuju pojedinci ili udruge nastavljajući u renesansi uvriježeni običaj isticanja vlastitog mjesta u prostorima namjenjenim zajedničkim religijskim potrebama. U crkvi sv. Mihovila u Žminju i sv. Nikole u Pazinu uklesana su na lukovima kapela imena njihovih naručitelja i godine izgradnje. U sv. Mihovilu sve četiri kapele 17. stoljeća građene su istodobno (1632-1635.), a u sv. Nikoli tijekom pedeset godina (1635-1685?)⁷. Postupna prigradnja kapela – pa i njihova međusobno ne posve jednaka arhitektura, uvjetovana željama naručitelja – bila je uobičajena u renesansnom razdoblju, jednako na hrvatskoj obali Jadrana, u Zadru na primjer (crkva sv. Frane, kraj 15. stoljeća) kao i u Veneciji, gdje se crkvi Madonna dell'Orto renesansne kapele prigraduju sve do početka 17. stoljeća.

Nekoliko crkava izgrađeno je s jednim parom kapela, postavljenim na početku broda do svetišta. Zbog položaja kapela uz triumfalni luk, crkve imaju oblik latinskog križa. Ali transept im je patuljaste veličine, jer su kapele niže i uže od broda⁸. Prva građevina takva oblik je sv. Marija od Karmela u Vodnjanu. Njezina izgradnja, zajedno s kapelama, započeta je 1630. godine. Jednako je postavljen par kapela dograđen župnim crkvama u Boljunu (oko 1640.), Brseču (1640-1654?), Previžu, Kostanjici (1747-1770.) i kapeli sv. Marije Magdalene u Nerezinama na otoku Lošinju. Ali tijekom 18. stoljeća kapele se također grade istodobno s crkvom, pa se već u samom postupku projektiranja uspostavlja, kao i u vodnjanskoj crkvi sv. Marije od Karmela, oblik latinskog križa s patuljastim transeptom (crkva sv. Roka, 1737., Sv. Petar u Šumi, župna crkva u Zarečju, druga polovica 18. stoljeća). To pokazuje da sve spomenute crkve imaju iste tipske osobine, neovisno o povijesti njihove izgradnje i o tome da li su kapele istodobne s brodom ili su naknadno prigradene.

Ne samo crkve oblika latinskog križa s patuljastim transeptom, nego se na sjevernojadranskom području Hrvatske tijekom 18. stoljeća nastavljaju graditi i ostali prethodno navedeni tipovi jednobrodnih crkava. Grade ih uglavnom u skromnim seoskim sredinama pa su izostale obiteljske kapele, ali se nadalje ispred njihovih pročelja podižu trijemovi (lopice). U istim ambijentima izvan gradskih centara također se grade pojedine trobrodne župne crkve po uzoru na Eufrazijanu, katedralu Porečke biskupije kojoj njihove župe pripadaju – u Labincima (1736.), Fuškulinu (1756.), ili se jednobrodnoj crkvi prigraduju bočni brodovi, kao što je

⁵ Crkva u Petoviji datirana je uklesanom godinom na nadvartniku ulaza, a u Boljunskom polju natpisom na ploči uzidanoj u vanjski zid apside. Brod crkve u Boljunskom polju prezidan je 1937. godine.

⁶ Datirana natpisom na pročelju.

⁷ Crkva sv. Mihovila je početkom 18. stoljeća produžena i brod je zaključen bačvastim svodom. Crkva sv. Nikole ima gotičko svetište i radikalno je pregrađena u 18. stoljeću.

⁸ V. Marković, *Jednobrodne crkve s parom kapela iz 17. i 18. stoljeća u Istri*, Peristil 35-36, 1992/93, Zagreb, str. 169-180.

to u Žbandaju (polovica 18. stoljeća).⁹ Pri tome se koriste stupovi osmerokutnog presjeka (Labinci), ili su u kutevima njihovih baza povinuti široki listovi poput onih iz kasnogotičkog razdoblja (Fuškulín, Žbandaj). Tako se u seoskim sredinama 18. stoljeća nastavlja graditeljska tradicija, u stilskom pogledu anakrona – ali ona svjedoči kako jednom usvojeni arhitektonski oblici dobivaju osobine regionalnog znaka.

Tek stotinjak godina nakon Brianijevog projekta za isusovačku crkvu sv. Vida u Rijeci uslijedio je drugi značajan građevinski pothvat: gradnja sv. Eufemije u Rovinju, najveće crkve na području sjevernojadranske Hrvatske.¹⁰ Pomorstvom obogaćeni Rovinjani proširili su krajem 17. i početkom 18. stoljeća svoj grad izvan starih gradskih zidina te su, zbog povećanog broja stanovnika odlučili podići novu župnu crkvu. Izradu projekta su 1724. godine povjerali Giovanniu Scalfarotto (1690?-1764.). U to vrijeme Scalfarotto je upravo gradio crkvu S. Simeone Piccolo (1718-1738.), jednu od najznačajnijih građevina klasicizma 18. stoljeća, kojom na osoban način aktualizira arhitektonske norme antike, ostvarene rimskim Pantheonom. Projektirajući crkvu za Rovinj, grad na susjednoj hrvatskoj obali Jadrana predložio je rješenje zbog kojeg je trebalo srušiti obližnju crkvu, ukloniti nedugo ranije izgrađeno svetište stare župne crkve i napustiti želju da nova župna crkva bude trobrodna, kao i prethodna. Scalfarotto nije htio uvažiti zahtjeve Rovinjana, pa su oni 1725. godine, također iz Venecije pozvali Giovannia Dozzia. (Njegovo ime ne spominje se u povijesti venecijanske arhitekture.) Dozzi je 1728. godine dovršio svetišni dio, a 1736. izgradnju cijele rovinjske župne crkve. Prema željama naručilaca sagradio je trobrodnu građevinu sa nizom kapela uz bočne brodove. Njegov projekt pretrpio je izmjene, jer je zbog visine starog svetišta, kojeg je morao zadržati, snizio visinu glavnog broda.¹¹ Time je bilo onemogućeno probijanje prozora u glavnom brodu, pa je unutrašnjost crkve osvijetljena samo kroz kapele.

Svodovi u glavnom brodu ukazuju na osobitost arhitektonskog rješenja sv. Eufemije. U glavnom brodu, naime, traveji su naizmjenično svodeni bačvastim svodom i češkom kapom, a u bočnima križnim svodom i stropom koji podsjeća na stješnjenu kupolu. U pravilnoj se izmjeni svodnih oblika – osobito u glavnom brodu bačvastog i češkog, dakle kupolastog – prepoznaje shema bizantinsko-romaničke crkvene građevine. Spomenuta shema koristila se u 11. i 12. stoljeću u gradnji župnih crkava grada Venecije. Njihov tlocrt je grčki križ upisan u pravokutnik. On se ponavlja i u crkvi

sv. Marka, zaštitnika grada. U renesansi isti tlocrt – već u 16. stoljeću nazvan »la forma di cuba di mezzo di San Marco« – ponovno uvodi Mauro Codussi (S. Giovanni Crisostomo, 1497.). U rješenju venecijanske crkve S. Salvatore (1506., projektant Giorgio Spavento) »cuba di S. Marco« su umnožena tako da crkva ima izduženi oblik. Izduženi oblik ostvaren umnažanjem »cuba« obnavljaju u 18. stoljeću istaknuti arhitekti Veneta: Domenico Rossi, gradeći Duomo u San Daniele del Friuli (1707.), Francesco Maria Preti u župnoj crkvi u Salvatrondi kraj Trevisa (1751.) i u projektu za Duomo u Trevisu (1742.). Spomenimo još jednog Venecijanca, Marina Gropellia, koji je na jugu hrvatske obale Jadrana, u Dubrovniku sagradio crkvu gradskog zaštitnika sv. Vlaha, također koristeći tlocrt grčkog križa upisanog u pravokutnik (1707-1715.).

Uz navedenu skupinu građevina u kojima se koristi tema umnoženog »cuba di S. Marco« treba uvjetno priključiti i crkvu sv. Eufemije u Rovinju. Samo što je u njoj zbog niske i ujednačene visine srednjeg broda i rasporeda križnih i stješnjenih svodova u bočnim brodovima, takva prostorna shema preobražena u jednostavnu trobrodnost.

Rovinjani nisu odbili Scalfarottov projekt i zahtjevali izmjene u Dozzievom samo zbog svojeg lokalnoj tradiciji okrenutog ukusa. Njihova želja da crkva bude trobrodna, pa i pod cjenu rasvjete provedene samo kroz prozore kapela uz bočne brodove, bila je potaknuta neposredno ranije izvedenom pregradnjom katedrale u Udinama, gdje su odnos visina brodova i način rasvjete isti. Manini, najbogatija venecijanska obitelj 18. stoljeća, povjerali su zadatak pregradnje Duoma Domenicu Rossiu. Giorgio Massari, najznačajniji venecijanski arhitekta 18. stoljeća, prilikom pregradnje koparske stolnice (1738.), također je zadržao trobrodnu organizaciju i rasvijetlio prostor samo kroz bočne brodove, a jednako je postupio i u projektu obnove Duoma u Cividaleu (1766.). Navedene crkve, pregrađene ili dograđene u 18. stoljeću, nalaze se u međusobno nedalekim gradovima – Udinama, Cividaleu, Koprju i Rovinju – te njihova trobrodnost i način rasvjete

⁹ Vidi bilj. 4.

¹⁰ V. Marković, *Crkva sv. Eufemije u Rovinju – između projekta i izgradnje*, Petriciolijev zbornik II, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 36, 1996, Split, str. 263-271.

¹¹ B. Benussi, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste, 1888, str. 261-262.

¹² G. A. Della Zonca, *Digniano – Chiesa Parocchiale*, L'Istria, 57-58, 1849, Anno

nisu slučajne podudarnosti. Takav je način rasvjete, naime, karakterističan za kasnogotičke, ali i kasnije sjevernjačke trobrodne crkve dvoranskog tipa.

Crkva sv. Eufemije proširuje panoramu arhitektonskih problema Settecenta na sjevernom Jadranu i znači punu afirmaciju novih, baroknih shvaćanja na njegovom hrvatskom dijelu. Novi se koncept arhitekture očituje u dinamičkoj izmjeni prostornih oblika, ostvarenoj ritmom traveja, sustavno provedenoj plastičkoj raščlambi nosača i zidnih površina, upotrebom ujednačenog i strogog, ali bogatog riječnika i sintakse arhitektonskih elemenata – stupaca, pilastara, trabeacije i vijenaca, te štukom oblikovanih polja na svim svodnim površinama. Arhitektura sv. Eufemije sadrži starije građevne dijelove, »sjećanja« na prethodna stilska razdoblja, ali i na netom ranije dovršene građevine u urbanim središtima značajnijim od Rovinja, pa je riječ o spomeniku nastalom u susretu između arhitektonskih ideja ostvarenih u gradovima Veneta i Friulija i arhitektonske kulture njezinih rovinjskih naručitelja.

Početak druge polovice 18. stoljeća građani Vodnjana poduzimaju ne manje ambiciozan građevni pothvat od prethodnog, ostvarenog u Rovinju. Oni započinju 1761. godine s izgradnjom nove župne crkve posvećene sv. Blažu. Izgradnju, ali ne i projektiranje povjerali su Domenicu Dongettiu, članu graditeljske obitelji iz Pirana, vrlo aktivne u Istri 18. stoljeća. Predložak vodnjanske crkve katedrala je grada Venecije, crkva S. Pietro di Castello, izgrađena oko 1600. godine¹². Istovjetnosti su očigledne. Obje crkve imaju oblik latinskog križa. Duži krak križa je trobrodan. Brodovi su podjeljeni u tri traveja. Svetište je duboko i završeno polukružnom apsidom. S obje strane svetišta bačvasto je nadsvodena kapela. Ali spomenimo i karakteristične razlike. Vodnjanska crkva jače je rasvijetljena, jer prozore imaju i bočni brodovi, a ne samo glavni kao u venecijanskoj katedrali. Kupola nema tambura i osvjetljena je prozorima probijenim u njezinom baznom dijelu, kao u venecijanskoj crkvi sv. Marka.

Crkva sv. Blaža u Vodnjanu nije jedini primjer ponavljanja arhitekture venecijanske katedrale. Već se

Baldassare Longhena 1624. godine poslužio istim predloškom, projektirajući Duomo u Chioggi. Ista namjera ostvarena je još jednom, izgradnjom crkve S. Martino u Buranu. Potom, 1750. godine, arhitektonskim rješenjem venecijanske katedrale koristio se Giorgio Massari, kada je na zahtijev stanovnika Palazzola sull'Oglio, gradića nedaleko Bresce, projektirao trobrodnu župnu crkvu. Da se projektant vodnjanske crkve poslužio Massarijevim iskustvom prepoznaje se po istim izmjenam kojima je osuvremenio arhitektonsku ideju venecijanske katedrale. Uveo je kupolu bez tambura i četvrtaste prozore umjesto polukružnih te je osvjetlio i bočne brodove. Ali istodobno je zadržao neke motive s venecijanske katedrale – na primjer križne svodove u bočnim brodovima, umjesto Massarijevih čeških, te duboke kapele uz glavno svetište, koje su kod Massaria znatno skraćene. Projektant crkve sv. Blaža u Vodnjanu, jednako je, dakle, poznavao arhitekturu venecijanske katedrale kao i Massarijevo djelo. Takova ličnost je venecijanski graditelj Bernardino Maccaruzzi (1728-1800.), učenik i dugogodišnji Massarijev suradnik. Maccaruzzi je također, projektirajući katedralu u Adriji 1776. godine, predložio kopiju venecijanske¹³.

Crkve sv. Eufemije u Rovinju i sv. Blaža u Vodnjanu velike su građevine, vrlo složene organizacije pa na hrvatskoj strani Jadrana nisu bile poticaj sličnim graditeljskim pothvatima. Neposredne veze s venecijanskom arhitekturom trajnije se ostvaruju jednostavnijim, kasnopalladijevskim tipom crkve, vrlo rasprostranjenim na prostoru sjevernog Jadrana, te na hrvatskoj obali južno do Splita (župna crkva u Kaštel Lukšiću, 1773.)¹⁴. Crkve spomenutog tipa su jednobrodne. Brod im je natkriven koritastim svodom. Uzdužni zidovi broda produbljeni su sa po tri ili dvije plitke kapele, kada svedene na oblik niše. Između kapela zid broda je pojačan parovima polustupova ili pilastara korintskog, znatno rjeđe dorskog reda. Zidove od svoda odjeljuje široka, povrh parova nosača obratima raščlanjena trabeacija.

Brod je rasvijetljen prozorima postavljenim u osi kapela, iznad trabeacije, gdje je svod zasječen susvodnicama. Susvodnica je također iznad triumfalnog luka, jer i on visoko seže u zonu svoda. Na suprotnoj strani broda ponavlja se isti oblik triumfalnog luka, kao ploha plitko upuštena u masu zida. U trećem desetljeću 18. stoljeća Giorgio Massari je projektirao prototipne primjere tako rješene crkvenih građevina, koristeći se arhitekturom Palladieve crkve Il Redentore (1577.), ali i kasnijim iskustvima venecijanskih graditelja 17. sto-

¹² IV, str. 225-230 i M. Tamaro, *Le città e le castella dell'Istria*, Parenzo, 1893, str. 578-581 i str. 553.

¹³ V. Marković, *Crkva sv. Blaža u Vodnjanu*, Peristil 39, 1996, Zagreb, str. 111-116.

¹⁴ K. Prijatelj, *Barok u Dalmaciji*, A. Horvat, R. Matejčić, K. Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982, str. 735.

ljeća, koji su nastavljali palladijevske ideje. U tom pogledu osobito je bila poticajna crkva Antonia Gasparia, S. Maria della Fava (1705-1715.). Massariu se pripisuju projekti za mnoge crkve kasnopalladijevskog tipa u Venetu i Friuliu. Prema pisanim svjedočanstvima iz 1751. godine, on je također sudjelovao u projektiranju crkve u Poreču, posvećene sv. Mariji od Angjela (1747-1770.)¹⁵. Ali prvi primjer jednobrodne građevine kasnopalladijevskog tipa na hrvatskoj obali Jadrana jest crkva Uznesenja Marijinog u Umagu. Njezin kamen temeljac položen je 1730. godine¹⁶. Crkva ima zaobljene uglove broda. Tako oblikovano prostorno tijelo uveo je u venecijansku arhitekturu 18. stoljeća A. Gaspari u već spomenutoj crkvi S. Maria della Fava, obnavljajući sjećanja na rimski boravak i susrete s Borrominievom arhitekturom. Temu zaobljenog ugla preuzeo je Massari i samo nekoliko godina kasnije nalazimo je u Umagu.

Pročelje umaške crkve ostalo je nedovršeno, ali se prepoznaje da je kao i cijela crkva djelo osobenog arhitekta. Pročelje nije riješeno na način standardan za kasnopalladijevske crkve, tako da je podjeljeno visokim pilasterima u tri polja i zaključeno trokutnim zabatom. Dvokatno je, s niskim gornjim katom kao u venecijanskoj crkvi S. Girolamo (1705.), koju je projektirao Domenico Rossi, već spomenuti arhitekta katedrala u Udinama i u San Daniele del Friuli.

Crkva u Umagu bila je poticaj usvajanju istog arhitektonskog tipa u ostalim istarskim i otočkim gradićima. Sačuvani dokumenti u Buzetu opisuju povijest izgradnje župne crkve. Ugovorom između buzetskih građana i graditelja Filipa Dongettia iz Pirana, potpisanim 1779. godine, utvrđeno je da će graditelj doslovno ponoviti umašku crkvu. U toku izgradnje crkve u Buzetu razmatrala se mogućnost da se kapele postavljene uz brod svedu na niše. Nakon što je za savjet bio upitan B. Maccaruzzi »jedan od najuglednijih arhitekata Venecije« – kako je zapisano u arhivskim dokumentima – građani Buzeta su odustali od svojeg prijedloga.

Poslije crkve u Umagu, uz već navedene, u Poreču i Buzetu, grade se crkve istog arhitektonskog tipa: u Velom Lošinju sv. Antuna Opata (dovršena 1774.), u Grožnju sv. Vida i Modesta (dovršena 1770.), u Semiću sv. Lovre (iz druge polovice 18. stoljeća), u Završju Rođenja Blažene Djevice Marije (dovršena 1794.), u Taru sv. Martina (dovršena 1800.), u Humu Uznesenja Blažene djevice Marije (dovršena 1802.) i u Dolenjoj Vasi sv. Martina (dovršena 1808.).

U ovoj skupini izdvaja se kapela sv. Lovre u Semiću, znatno skromnijom veličinom, time što uz brod nema priključenih kapela, ali i svojom lokacijom, jer je jedina crkva kasnopalladijevskog tipa na području Hrvatske pod austrijskom, a ne venecijanskom upravom. I ostale crkve građene oko 1800. godine pokazuju odstupanja od strogo određenog standarda organizacije njihovog arhitektonskog tipa. U crkvi u Završju posebnosti se očituju u korištenju kaneliranih nosača, a ne glatkih i iznad njih uz svod prislonjenih voluta. Potom je uslijedilo pojednostavljenje arhitektonske organizacije, sve do mjere da se tipske osobine crkava prepoznaju samo u građevinskim oblicima. Crkva u Taru ima još sve »atribute« tipske pripadnosti. Brod je završen koritastim svodom, pilastarski parovi odvajaju oltarne niše, a svetište kvadratne osnove nadsvodeno je stješnjenom kupolom s naznačenim mjestom lanterne, jednako kao i kod crkava u Umagu, Poreču, Buzetu. Ali zidna plastika je plošna i uska. Kapiteli pilastara su izostavljeni i zamjenjuju ih istaknuti odsječci trabeacije koja zaključuje zidove. Dvije godine kasnije, crkva u Humu korak je dalje u napuštanju tipskih normativa. Raščlanjenje zida u brodu svedeno je na zaključni vijenac zidova i lezene postavljene samo uz otvor triumnog luka i uz njegov obris upušten u površinu suprotnog zida u brodu crkve. Kameni okviri rube otvore kapela, pokazujući pučka shvaćanja svojih graditelja, u kojima je smisao zidne plastike nerazdvojan od građevne funkcije i ojačanja bridova uz otvore.

Odmah potom slijede rješenja još jednostavnija, povezana s tipskom skupinom kasnopalladijevskih crkava samo građevinskim i prostornim oblicima – koritastim svodom i parovima oltarnih niša – kao što je to u župnoj crkvi u Dolenjoj Vasi iz 1808. godine. Ali upravo time pokazuje se izuzetna »vitalnost« kasnopalladijevskog tipa jednobrodne crkve, jer je usvajaju i male seoske sredine, premda lišenu elemenata koji su nosioci klasicističkih odlika njezine arhitekture.

Kasnopalladijevske crkve u sjevernojadranskoj Hrvatskoj ne ističu se regionalnim posebnostima kojima bi se razlikovale od istovrsnih građevina, u 18. stolje-

¹⁵ F. B. M. De Rubeis, *De Rebus Congregationis sub Titolo Beati Jacobi Solemonii in Provincia S. Domenici Venetiarum...*, Venecija 1751 (str. 447) navodi da je porečku crkvu projektirao Zeno Castagni u pomoć Georgija Massaria 1747. godine.

¹⁶ F. Semi, *L'arte in Istria*, Pola, 1937, str. 198.

¹⁷ V. Marković, *Neopalladijevske jednobrodne crkve 18. stoljeća u sjevernojadranskoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1998, str. 102.

ću široko rasprostranjenih teritorijem pod venecijanskom upravom. Njihova osobitost uglavnom se iskazuje u arhitektonski zanimljivim inačicama, u kasnom razdoblju njihove gradnje i u pojednostavljenjima njihove arhitektonske strukture.¹⁷

Pojedinim se arhitektonskim osobinama kasnopalladijevskoj skupini priključuje i župna crkva sv. Servola u Bujama¹⁸. Zidovi njezinog broda raščlanjeni su kao i u ostalim kasnopalladijevskim crkvama, parovima pilastara i kapelama. Međutim iznad trabeacije, umjesto koritastog svoda, nastavlja se niski odsječak zida podjeljen pilasterima i prozorskim otvorima. Takav projekt crkve predočio je drvenim modelom Giovanni Dongetti iz Pirana 1754. godine. Dongetti je proveo visinsku podjelu zida s dva pilastarska niza i koristio je stropni zaključak u brodu, obnavljajući tako renesansna iskustva venecijanske arhitekture, koja stilski – ali ne uvijek i vremenski – prethode Palladiu. Njih je mogao dobro upoznati radeći na stolnoj crkvi u Piranu građenoj početkom 17. stoljeća. Njezin brod je naime, također stropno završen, a zidovi su isto tako raspodjeljeni u dva niza pilastara postavljena jedan iznad drugog. U rješenju svetišta Dongetti je također bio potaknut vremenski udaljenim uzorima. Zid svetišta rastvorio je s tri lučna otvora, a iznad otvora ostavio ga je neraščlanjenog. Tako je ponovio kasnosrednjovjekovni način trolučno rastvorenog svetišta u jednobrodnom dvoranskim crkvama (franjevačke crkve u Puli i Koprju), korišten i u 16. stoljeću (crkve S. Rocco u Padova i S. Liberale u Castelfrancu prije pregradnje 1723.). Ali iza trolučne pregrade, oblikovanjem svetišnog prostora Dongetti se približio arhitekturi Palladijeve crkve Il Redentore. Svetište je, naime, završio tako da je na začelnom zidu još jednom ponovio trolučni oblik i iza središnjeg luka otvorio je duboki prostor kora.

Na taj je način uspostavio Palladijev tročlani niz prostornih jedinica, brod-svetište-kor, tako da je brod zaključio širokim scenično organiziranim arhitektonskim prizorom.

Gradnju crkve u Bujama završio je 1769. godine Antonio Naiber iz Koprja. Umjesto Dongettijevim stro-

pom, brod je natkrio koritastim svodom, ali time brod nije sveo na kasnopalladijevski oblik, jer je zadržao Dongettijevu razdiobu zida dvostrukim redom pilastara. Čak je u gornjem pilastarskom redu Dongettijeve dorske kapitule zamjenio mekano uvijenim volutama, kakove ne nalazimo u riječniku plastičkih oblika korištenom u venecijanskoj arhitekturi. (Organizacija crkve djelomično je promjenjena 1816. godine, kada je zbog dotrajalosti uklonjen svod, a novi, bačvasti izgrađen je tako da je oslonjen na trabeaciju iznad donjeg pilastarskog reda.)

Crkva sv. Servola u Bujama pokazuje da su, zahvaljujući djelatnosti regionalnih projekatana i graditelja, u sjevernojadranskoj Hrvatskoj ostvarena djela, u kojima je uspješno, objedinjena regionalna arhitektonska tradicija sa suvremenim arhitektonskim rješenjima. Istodobno se i u Italiji, u okolici Roviga grade crkve kojima se rješenjem svetišta, njegovom podjelom i upotrebom slobodnostojećih stupova, slično kao i u bujskoj crkvi, aktualiziraju Palladijeve ideje¹⁹.

Do sada smo spominjali crkve 18. stoljeća uglavnom s područja pod venecijanskom upravom. Ali u sjevernojadranskoj Hrvatskoj pod vlasću austrijske krunice istodobno se također razvijala zamašna graditeljska djelatnost, mnogo intenzivnija nego u prethodnom stoljeću. Povezanost s kontinentalnom Hrvatskom potvrdila se izgradnjom pavlinske crkve u Svetom Petru u Šumi, u središnjem dijelu Istre. Crkva je bila posvećena 1755. godine. Uprava pavlinskog reda u Hrvatskoj bila je u Lepoglavi, pa i crkva koju grade u Istri, po građevinskim i arhitektonskim osobinama, pripada srednjoeuropskoj tradiciji.²⁰ Njezinom brodu su priključena dva para dubokih kapela. Zidovi između kapela vrlo su masivni i u konstrukcijskom pogledu služe kao potpornji zidanog bačvastog svoda podignutog iznad broda. Upotreba takovih potpornja, takozvanih »Wandpfeilera« karakteristična je za konstrukciju crkvenih dvorana s kapelama na području srednje Europe, pa i Hrvatske već u ranobaroknom razdoblju (Zagreb, crkva sv. Katarine, 1620.).

Za crkvenu arhitekturu na austrijskim posjedima u sjevernojadranskoj Hrvatskoj u 18. stoljeću karakteristična je skupina trobrodskih građevina. Brodovi su odvojeni masivnim zidanim nosačima koji su prema glavnom brodu pojačani dorskim pilasterima, iznad kojih je trabeacija. Brod je zaključen bačvastim svodom u koji su zasječene susvodnice i probijeni prozorski otvori. Bočni su brodovi znatno niži i užji, a njihovi su traveji povezani srazmjerno uskim otvorima, tako da djeluju poput međusobno spojenih kapela. Polovicom

dranskoj Hrvatskoj, Prijatelj zbornik II, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 33, 1992, Split, str. 425-459.

¹⁸ V. Marković, *Crkva sv. Servola u Bujama – izgradnja i arhitektura*, Peristil 34, 1991, Zagreb, str. 184-490.

¹⁹ AA. VV., *Palladio e Palladianesimo in Polesine*, Rovigno, 1984.

²⁰ Đ. Cvitanović, *Sveti Petar u Šumi*, Peristil 16-17, 1973-74, Zagreb, 107-132.

18. stoljeća u takav su trobrodni, svodovima zaključeni oblik pregrađene jednobrodne crkve Uznesenja Marijinog u Rijeci (1764?) i katedrala u Pićnu (oko 1750.). Po uzoru na pićansku katedralu jednako se postupilo u obližnjim gradovima iste biskupije, u Pazinu i Gračišću. Crkva sv. Nikole u Pazinu (već spomenuta zbog donatorskih kapela 17. stoljeća) je produžena i njezine kapele su preoblikovane u traveje bočnih brodova (1753-1764.). U crkvi sv. Vida u Gračišću glavnom brodu izgrađenom 1769. godine dodani su bočni u razdoblju između 1773. i 1803. U drugoj polovici 18. stoljeća jednaki trobrodni oblik dobila je također i katedrala u Senju (1752.), a potom i crkve u Mošćenicama i Veprincu (1802?), iznad Opatije.²¹

U svim navedenim crkvama pregradnje su bile opsežne i sustavno provedene. Temeljile su se na istoj arhitektonskoj ideji, ostvarenoj katedralama u Senju i Pićnu. Jedino u crkvi u Mošćenicama prepoznaje se drukčija, ranom klasicizmu bliža arhitektonska plastika.

U povijesti hrvatske arhitekture srednjoeuropsko i mediteransko s razlogom se poistovjećuje sa hrvatskim sjeverom i jugom, s kontinentalnim i primorskim područjem Hrvatske. Njihove različitosti, vidjeli smo, susreću se na sjevernom Jadranu, u Istri i Hrvatskom primorju. U tome se prostoru dvije tradicije ne samo dodiruju, nego u pojedinim građevinama njihove različitosti grade novu cjelinu. U arhitekturi župne crkve u Tinjanu (dovršena 1773.), povezana su svojstva venecijanske kasnopalladijevske crkve, njezini zidovi raščlanjeni parovima pilastara i plitkim kapelama, sa bačvastim svodom izgrađenim po uzoru na nedaleku pavlinsku crkvu Svetog Petra u Šumi²². Ali svod u Tinjanu nije zidan i nema za srednjoeuropsku gradnju karakterističnih »Wandpfeilera« koji bi ga podupirali, nego je na venecijanski način konstruiran drvenom građom. U rješenju pročelja također se povezuju isti predlošci. Njegova podjela pilastrima na tri polja, s trokutnim zabatom na vrhu, kasnopalladijevski je standard, a tri niše s kipovima jednako su postavljene kao i na gornjem dijelu istodobno dovršenog pročelja pavlinske crkve.

Zajednička je osobina arhitektonskog ukusa u sredinama izvan velikih umjetničkih središta ponavljanje i nastavljanje jednom usvojenih oblika. Povijesni položaj sjevernojadranske Hrvatske, na rubovima dvaju kulturnih prostora uvjetovao je da se spomenuta svojstva naglašeno očituju. Nastavljanje tradicije izgradnjom jednočelijskih crkvenih prostora ili klesani elementi u trobrodnim crkvama, pokazuju kako se u 18.

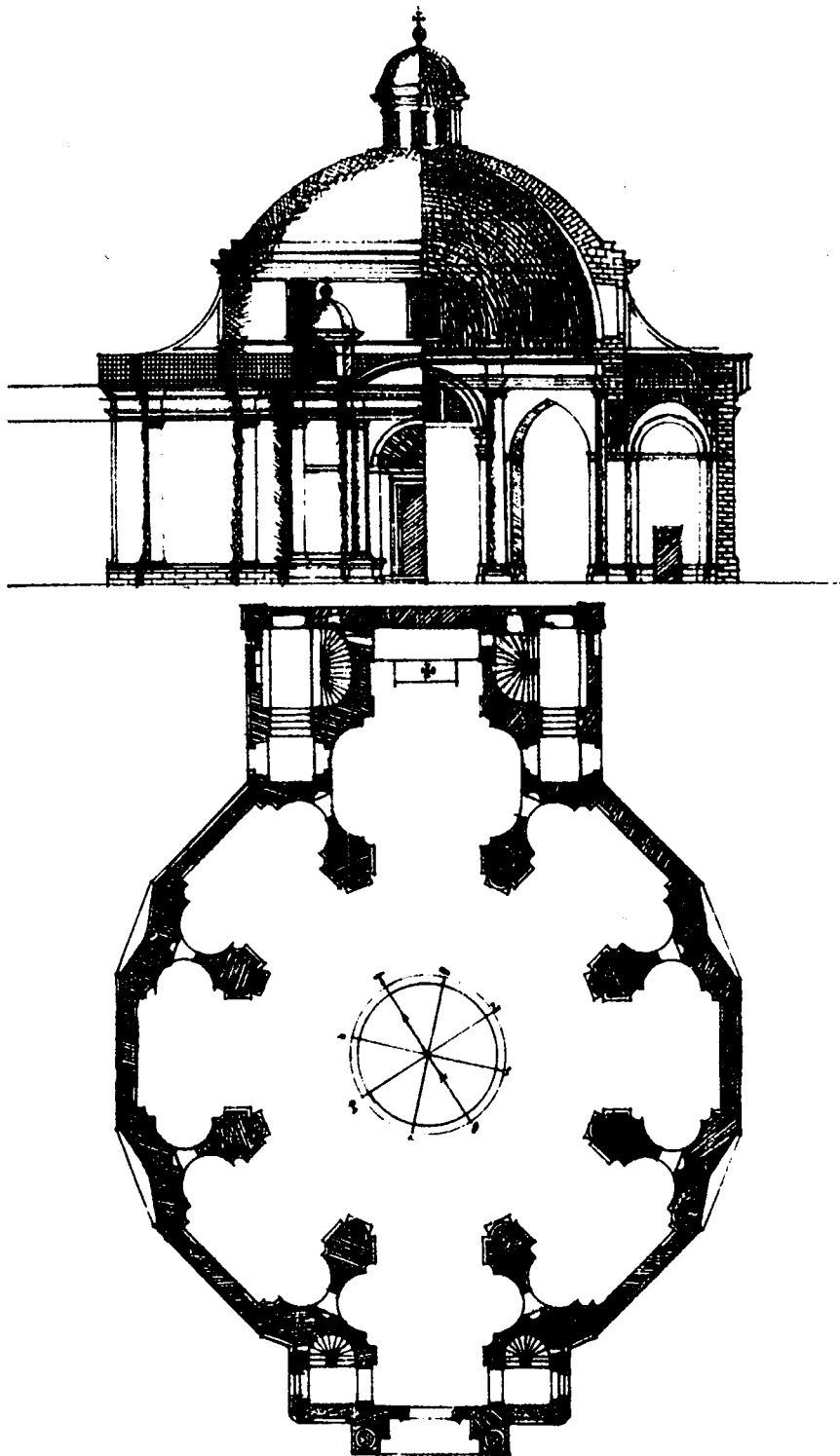
stoljeću raslojava ukus i kako se istodobno koriste različiti stilski standardi. Dok će se u seoskom ambijetu Fuškulina i Žbandaja predodžba o reprezentativnom arhitektonskom obliku iskazati kasnogotičkim lisnatim ornamentom na bazama stupova koji dijele brodove, građani Vodnjana će graditi crkvu kojom se žele približiti Veneciji – središtu svakolike moći sjevernog Jadrana. Istodobno u međusobno nedalekim gradićima Istre grade se župne crkve po uzoru na katedralu u Pićnu.

Pojam središta i periferije mijenja svoje značenje, ovisno o udaljenosti našeg motrišta od povijesnog zemljovida.

²¹U nadvratnicama bočnih ulaza u pićansku crkvu uklesane su godine 1746. i 1753., a srednji luk između glavnog i lijevog bočnog broda nosi 1753. godinu. Godine izgradnje bočnih brodova crkve u Gračišću okvirno su navedene na nadgrobnoj ploči župnika Franje Godenića, prislonoj uz pročelje crkve. Dovršenje pregradnje crkve u Pazinu datira natpis na ploči iznad portala. Prigradnja bočnih brodova crkvi u Senju spominje se na natpisu u crkvi datiranom navedenom godinom.

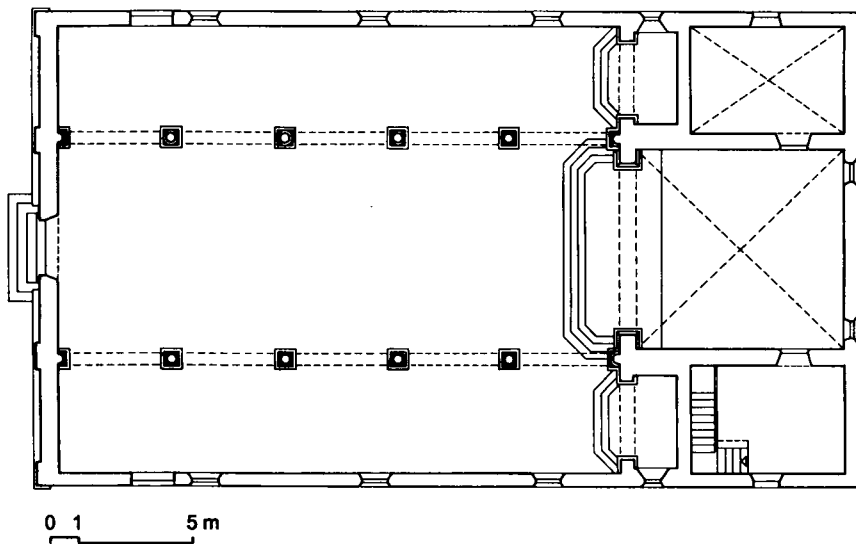
²²V. Marković, *Pavlinska crkva u Svetom Petru u Šumi i odjeci njezine arhitekture u Istri*, Peristil 40, 1997, Zagreb, str. 91-96.

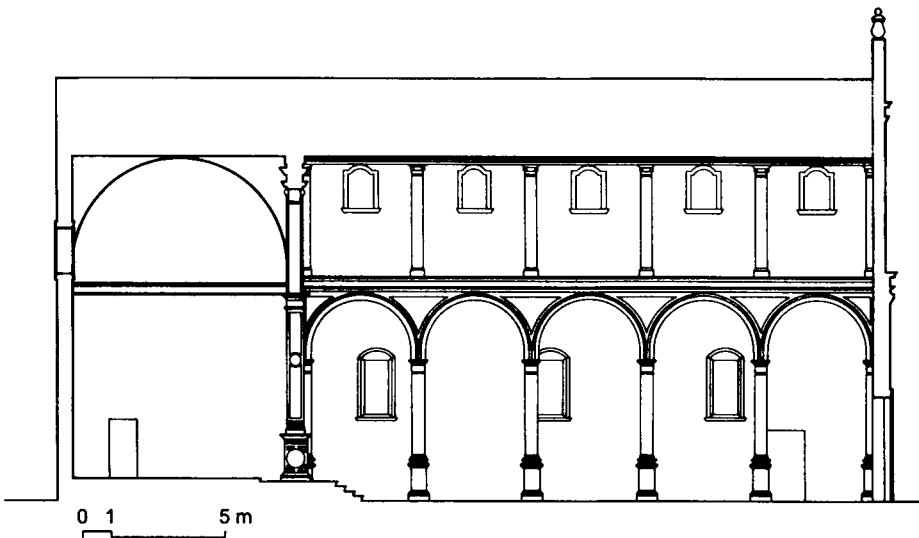

1. Crkva sv. Vida, Rijeka, projekt G. Briaia

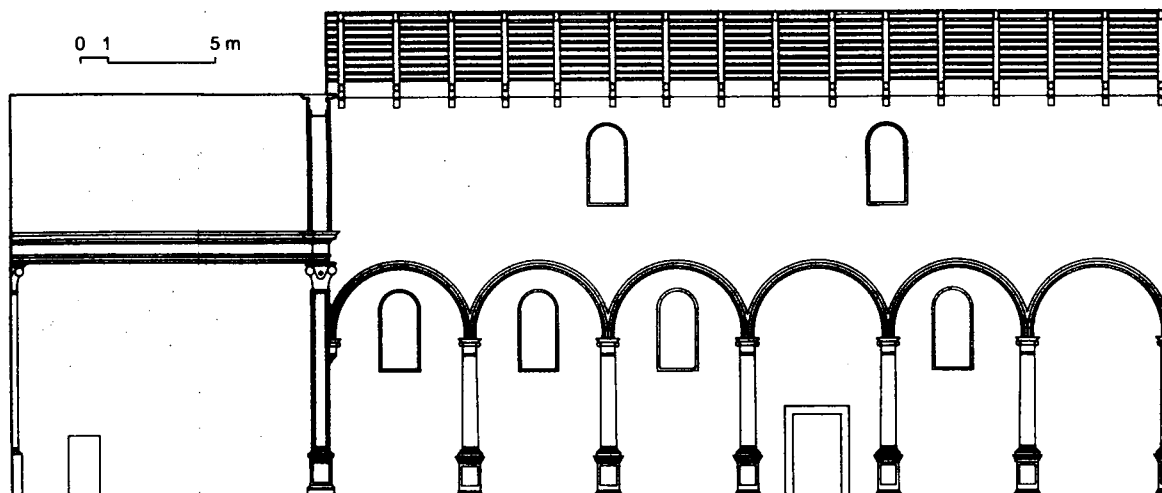
2. Župna crkva sv. Stjepana, Motovun, tlocrt i uzdužni presjek (prozori i pilastri u glavnom brodu iz kraja 18. stoljeća)

2a. Župna crkva sv. Stjepana, Motovun, uzdužni presjek

3. Crkva S. Maria Maggiore, Venecija, uzdužni presjek

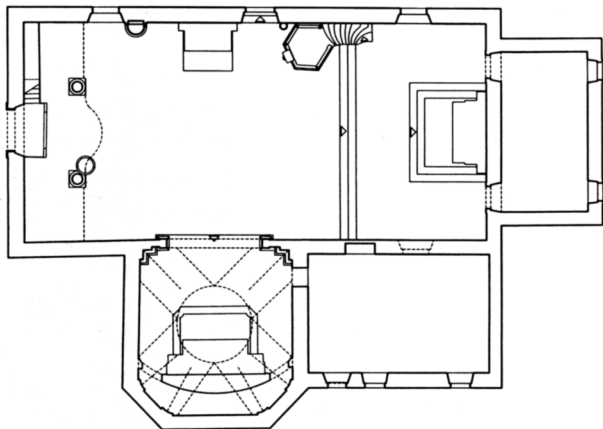

4. Župna crkva sv. Nikole, Barban, unutrašnjost

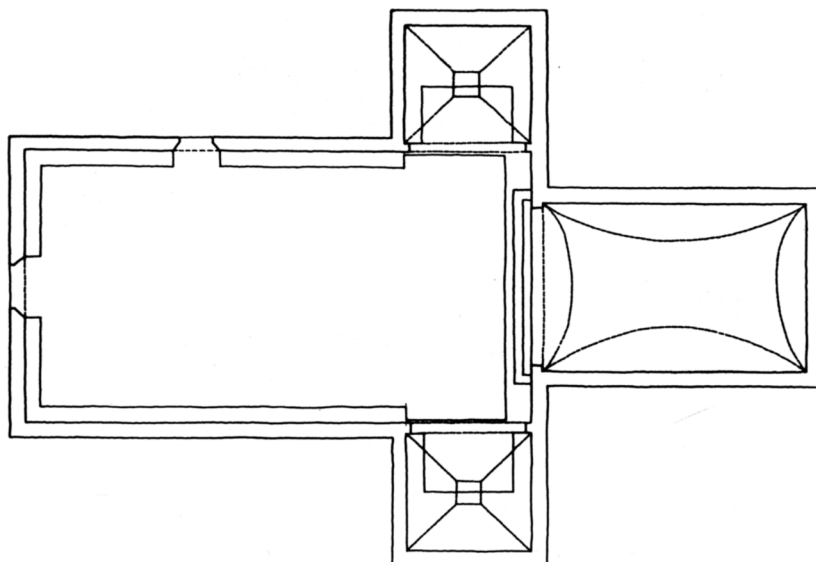

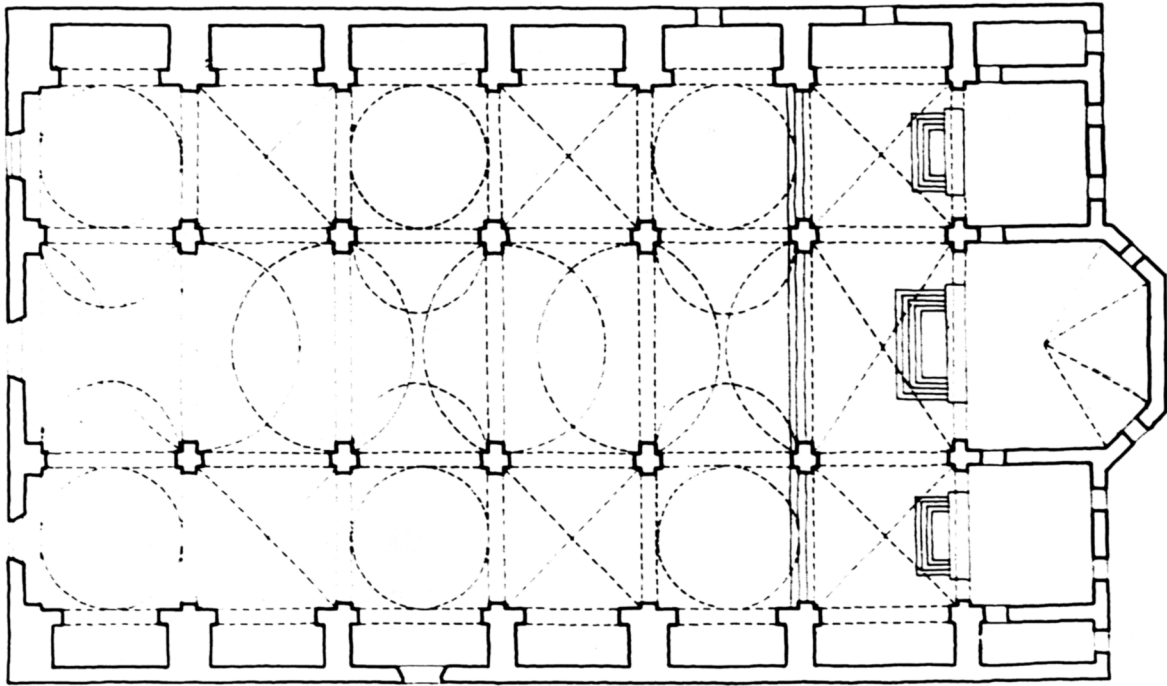
5. Crkva sv. Marije od Karmela, Boljunsko polje, unutrašnjost

6. Crkva sv. Silvestra, Kanfanar, tlocrt

7. Crkva sv. Marije od Karmela, Vodnjan, skica tlocrta

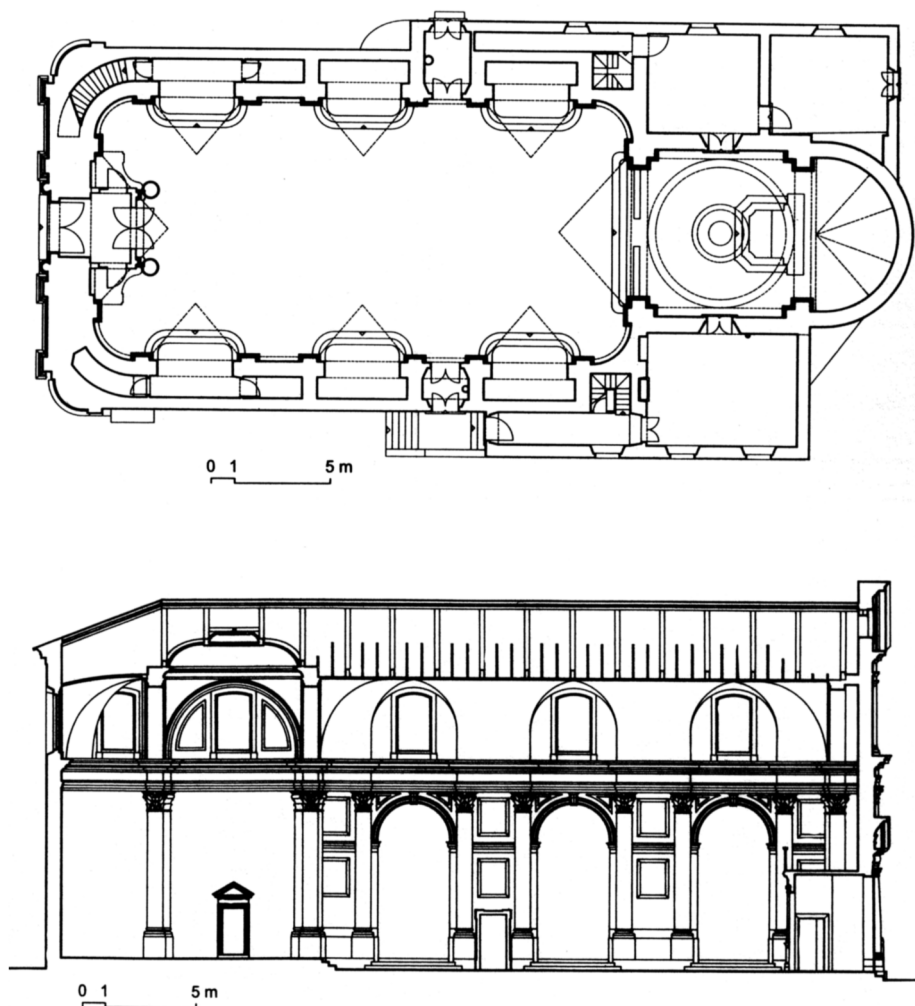

8. Župna crkva sv. Eufemije, Rovinj, tlocrt

9. Župna crkva sv. Blaža, Vodnjan, unutrašnjost

Desno gore:

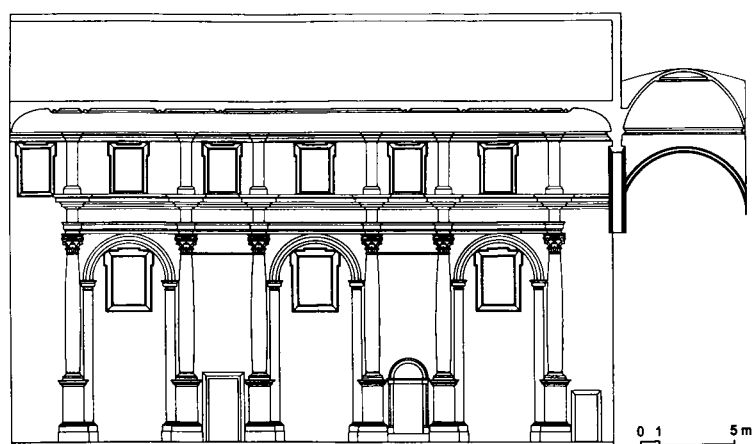
10. Župna crkva Marijina Uznesenja, Buzet, tlocrt i uzdužni presjek

10a. Župna crkva Marijina Uznesenja, Buzet, uzdužni presjek

11. Župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Umag, unutrašnjost

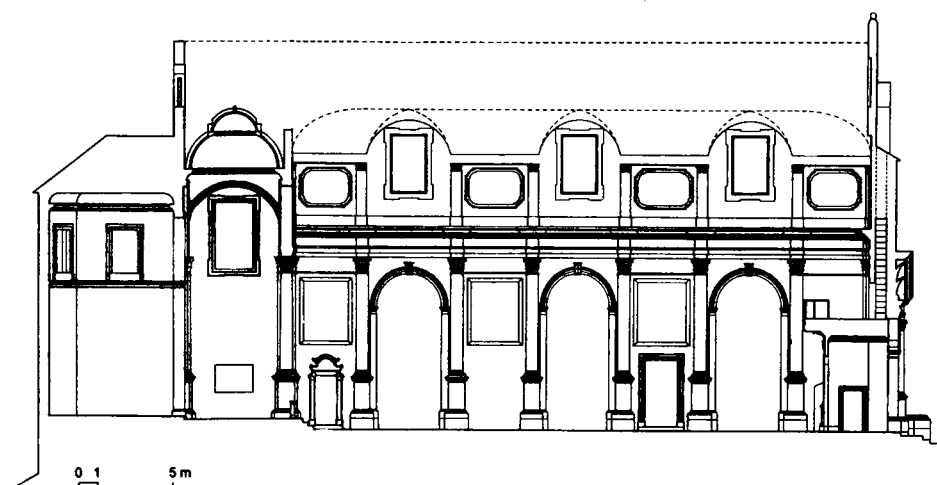

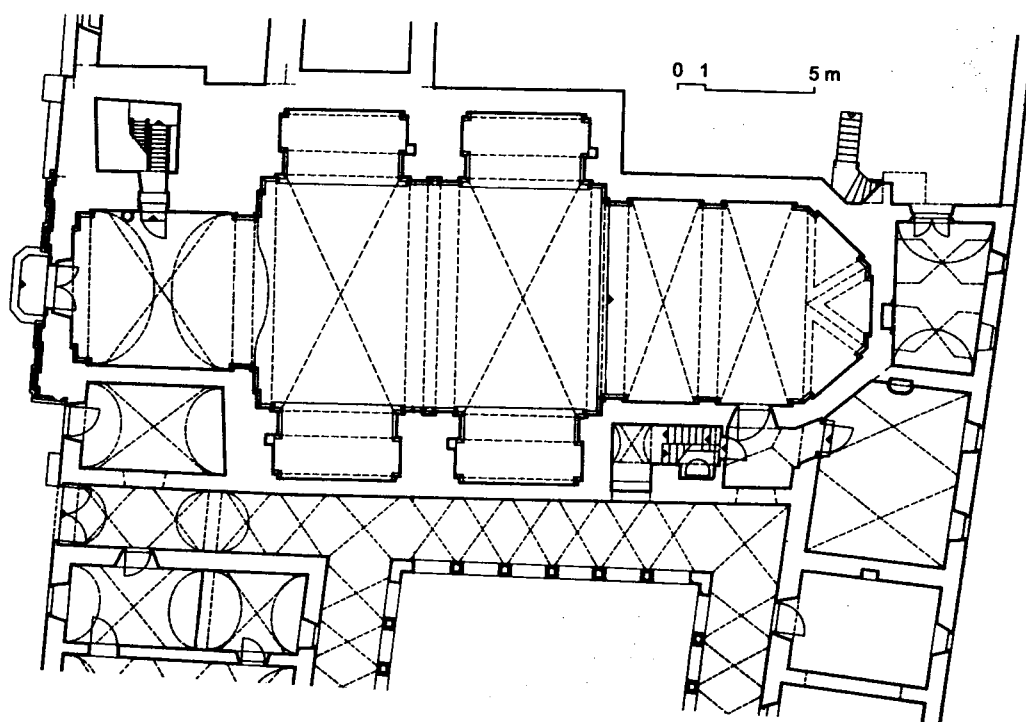
12. Župna crkva sv. Servola, Buje, model-uzdužni presjek

13. Župna crkva sv. Servola, Buje, uzdužni presjek (isprekidanom crtom označena je rekonstrukcija)

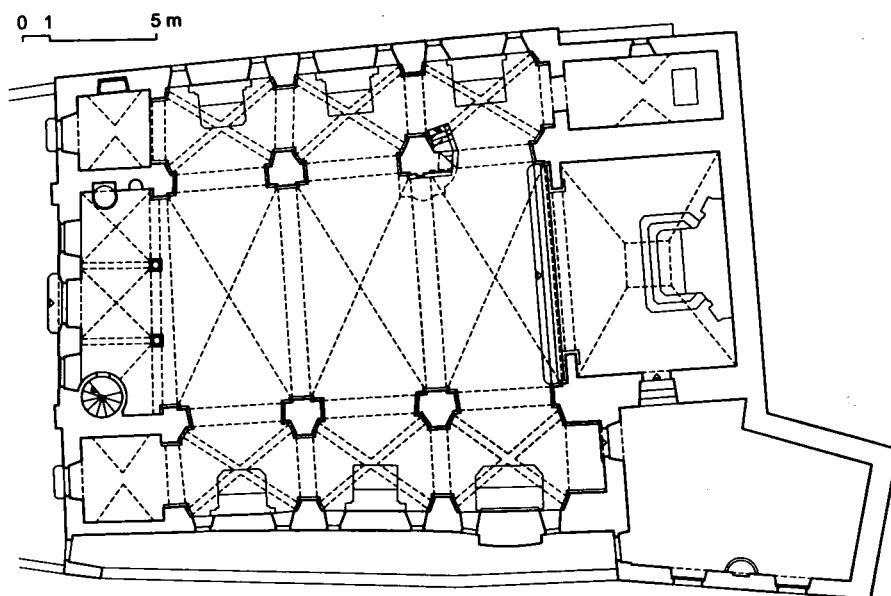
Crtali: N. Omrčen 2, 2a, 3; I. Valjato-Vrus 7; M. Stepinac 8

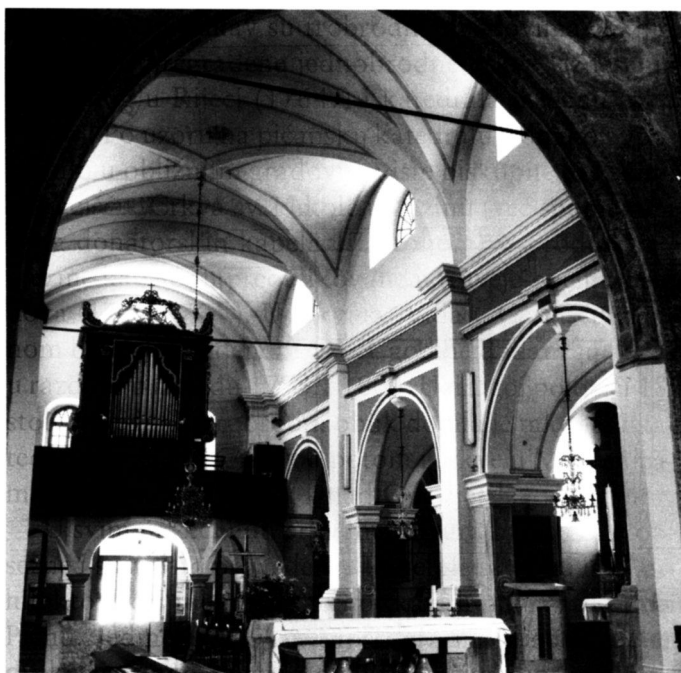
Arh. snimke: D. Stepinac, I. Haničar 6(1999), 19, 21(1998); I. Tenšek, D. Stepinac 10(1975), 10a(1975), 18(i rekonstrukcija); D. Stepinac, D. Bakliža 12, 13; M. i D. Stepinac 14(1969)

14. Pavlinska crkva u Svetom Petru u Šumi, tlocrt prizemlja

15. Katedrala, Pićan, tlocrt

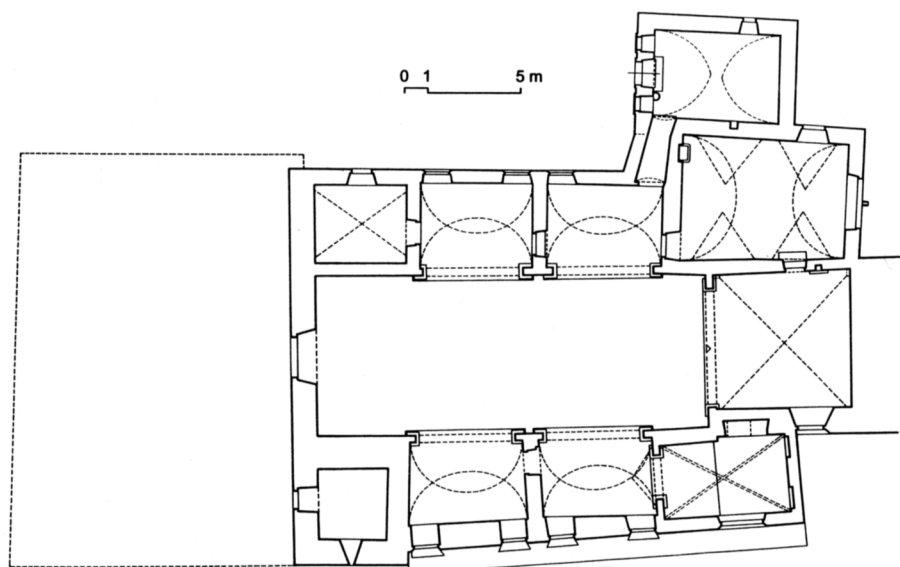

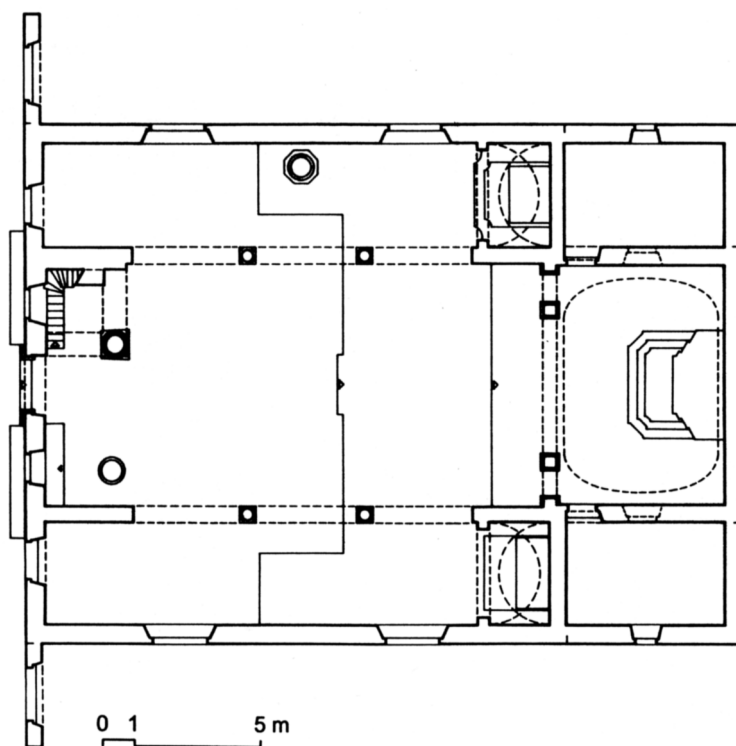
16. Župna crkva sv. Nikole, Pazin, unutrašnjost

17. Župna crkva sv. Šimuna i Jude, Tinjan, unutrašnjost

18. Župna crkva sv. Mihovila, Žminj, tlocrt prije dogradnji iz 18. stoljeća

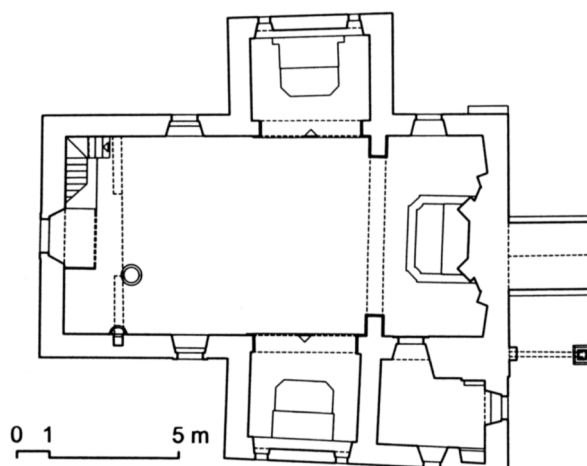

19. Župna crkva sv. Ivana i Pavla, Žbandaj, tlocrt

20. Župna crkva sv. Roka, Fuškulín, unutrašnjost

21. Crkva Rođenja Blažene Djevice Marije, Zarečje, tlocrt

Vladimir Marković

The 17th and 18th century churches in the Northern Adriatic part of Croatia

The article discusses church architecture in relation to the time when they were built in the 17th and 18th centuries, as well as their locations in the Croatian territory of the Northern Adriatic Coast under Venetian and Austrian rule.

The churches are categorized according to type, and the relation between their types and style – Renaissance or Baroque – is made clear. The paper also notes that individual types are distributed differently according to the political divisions of the Northern Adriatic Coast. It is argued that churches with Baroque characteristics were not built before the 1730s.

Examining the incidence of certain church types, the author finds direct models in Venetian and Central European architectural tradition, as well as in cathedral churches from the territory encompassed in this article.